

УДК 821.111-3

Калініченко М. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету

І ЩЕ РАЗ ПРО АМЕРИКАНСЬКИЙ РОМАНТИЗМ

У статті оглядово представлені й проаналізовані теоретичні концепції дослідників і критиків Сполучених Штатів ХХ сторіччя, які відіграли найпомітнішу роль у давній академічній дискусії щодо термінологічного окреслення та визначення змістового

субстрату і найхарактерніших атрибутів поняття «романтизм» у північноамериканських наукових студіях національної літератури доби «Американського Ренесансу».

Ключові слова: романтизм, Американський Ренесанс, Артур Ловджой, Рене Веллек, Морз Пекхем.

В статье обзорно представлены и проанализированы теоретические концепции исследователей и критиков Соединенных Штатов XX века, которые сыграли заметную роль в давней академической дискуссии о терминологической дефиниции и определении смыслового субстрата и характерных атрибутов понятия «романтизм» в североамериканских научных исследованиях национальной литературе эпохи «Американского Ренессанса».

Ключевые слова: романтизм, Американский Ренессанс, Артур Ловджой, Рене Веллек, Морз Пекхем.

The article presents an analytical overview of leading theoretical concepts of researchers and critics of the United States of the XXth century, who played the most prominent role in the long-standing academic debate on terminology outlining, and defining of semantic substratum, as well as the most characteristic attributes of the concept of «romanticism» in North American scientific studies of the national literature of the age of «American Renaissance».

Key words: Romanticism, American Renaissance, Arthur Lovejoy, Rene Wellek, Morse Peckham.

«Романтизм як домовик» – стверджував П. В'яземский у 1824-му році. Рівно через сто років американський критик Артур Ловджой переконливо продемонстрував, що численні парадокси й загальна невизначеність змістового субстрату поняття «романтизм» змушували науковців завбачливо оминати його у власних студіях мистецтва слова так званої «доби романтизму». Не дивно, що навіть батько-засновник сучасної американістики, проф. Ф. О. Маттісен у знаковій праці «American Renaissance» (1941), присвяченій національній словесності першої половини 1800-х років, ігнорував це мистецьке явище та вважав за потрібне взагалі не згадував про американський романтизм.

Наукова думка потребує точних формулювань, які ґрунтуються на конкретних фактах, що піддаються критичному аналізу. Проф. Ерік Доналд Хірсч зазначив, що головна проблема численних теорій «романтизму» полягає у тому, що сама «*дефініція романтизму, яка лише зазначає певний перелік його характеристик, котрі можна ідентифікувати, виявилася неадекватною зовсім не через те, що "романтизм" взагалі є беззмістовним поняттям, а тому, що внутрішня духовна близькість митців не завжди виражається за допомогою подібних зовнішніх характеристик їхньої творчості*». Він також акцентував, що «*змістове окреслення*» поняття «романтизм» потребує «*охоплення саме духовної, внутрішньої сфери, й не повинно обмежуватись її зовнішніми*

проявами» [Hirsch 1960:12]. Втім, пошуки формальних ознак романтизму десь у «внутрішніх сферах» творчості певної групи авторів суттєво ускладнює та обставина, що літературознавці повинні спочатку визначитися із тим, кого саме вважати репрезентантами романтизму. Якщо, на думку проф. Хірscha, «зовнішні характеристики» творчості визнаються радше малозначущими у порівнянні з «внутрішніми сферами», процес ідентифікації романтиків починає нагадувати вільну дискусію на тему приналежності того чи іншого літератора до романтизму, конкретне визначення якого, за М. Бахтіним, залишається справою майбутнього – *«усе ще попереду й завжди буде попереду»* [Bakhtin 1999:284].

Для прикладу, проф. Пол Елмер Мур був переконаний, що «емерсоніанізм» (своєрідна мистецька сутність американського трансценденталізму Р. В. Емерсона і Г. Д. Торо) слід сприймати не інакше як *«романтизм, укорінений в пуританській релігійній свідомості»* [Moore 1967:83]. Сам факт зближення «романтизму» та «пуританізму» у творчості Емерсона здається дещо сумнівним. Втім, значно важливішим в контексті нашої розвідки є те, що тези П. Е. Мура (а також подібні за змістом твердження професорів Вернона Льюїса Піррінгтона і Пола Кауфмана) щодо приналежності трансценденталізму до романтизму в жодному разі не вважались остаточними і незаперечними. Зокрема, на переконання проф. Нормана Форстера, в Сполучених Штатах сформувався свій власний, національний напрямок мистецтва – так званий «натуризм» (naturism), провідниками якого дослідник визнав саме Емерсона і Торо. Суто формальні ознаки романтизму європейського гатунку у їхній творчості залишалися, у кращому разі, не більше ніж другорядною складовою цього питомо американського літературно-філософського руху [Foerster 1923:131–132]. Думки Н. Форстера поділяв й проф. Ірвінг Беббіт, адже у його інтерпретації романтизм є одним з тих «примітивних явищ» європейської культури, які не варті уваги справжніх митців його батьківщини [Babbitt 1919:290]. Добре відомі й гострі інвективи на адресу «романтизму» Т. С. Елліота, який проголосив:

«можна багато говорити про романтизм в житті, але в літературі для нього немає місця» [Elliot 1920:32].

Подібним чином, вже на початку 1950-х років проф. Чарльз Фідельсон у праці «Symbolism and American Literature» стверджував, що північноамериканський романтизм взагалі є чимось *«значно більшим ніж романтизм»*, саме тому його необхідно характеризувати за допомогою терміну *«символізм»* [Fidelson 1953:4–5]. За словами проф. Вістана Карноу, переосмислення історії національної літератури у праці Ч. Фідельсона мало чітко визначену мету – *«порятунок американських романтиків від романтизму»* [Curnow 1973:797].

Слід зауважити, що в літературознавстві Сполучених Штатів другої половини ХХ століття поняття «романтизм» нікуди не зникає (зокрема, саме про *«американський романтизм»*, без зайвих застережень, пишуть укладачі таких авторитетних праць як «Columbian Literary History of the United States» та «The Cambridge History of American Literature»), але його теоретична дефініція перебуває у тому ж стані аморфної невизначеності, в якому вона залишалось впродовж багатьох десятиріч. Проф. Дейвід Коллінгс у розвідці «On the Modest Tone of Recent Work in Romantic Studies» (2001) вказує на специфічну особливість сучасних американських літературознавчих студій національного романтизму, автори яких не прагнуть до *«революційних проривів»* у теоретичному розумінні самої сутності того складного і багатоаспектного явища, яке вони досліджують. Показовою у цьому сенсі є двотомна історико-літературна праця «Herman Melville: A Biography» за авторством проф. Гершеля Паркера, присвячена центральному представнику літературного канону 1800-х років – автору славетного «Білого Кита» Герману Мелвіллу. У цій титанічній за розмірами та обсягом розглянутих історико-літературних матеріалів книзі не знайти жодного рядка про «романтика» Мелвілла.

Отже, чи можемо якимось чином обійтися без «романтизму», коли мова йде про вивчення літератури США доби романтизму? Для відповіді на це draжливе питання доцільно хоча б побіжно розглянути три найважливіші праці,

які визначали основні течії наукової думки у царині вивчення «романтизму» в національній літературі США XIX сторіччя.

Серед літературознавців, які підтримують сучасні теорії романтизму в англомовній літературі, належать такі авторитетні постаті, як проф. Гарольд Блум, Джеффри Хартман, Нортроп Фрай, Фредерік Потл та ін. Цікавими і значущими є концепції романтизму в працях дослідників радянських часів проф. А. Зверева, Ю. Ковальова, Н. Берковского, відомих українських літературознавців проф. Д. Затонського, Д. Наливайка, Т. Потніцевої, Т. Денисової, Т. Михед та ін. Варто зауважити, що радянська наука не мала особливих сумнівів щодо існування романтизму, оскільки творчість його представників тлумачилась в ідеологічному контексті протистояння «високодуховного» соціалізму та «матеріалістичного» західноєвропейського капіталізму. До числа визнаних противників теорій романтизму в англомовному літературознавстві зараховують проф. Стівена Прікета, Аєна Джека, Мерілін Батлер, Ліліан Фурст, Ерла Вассермана та ін.

Разом з тим, серед значної кількості публікацій, присвячених теоретичній проблематиці американського романтизму, науковці Сполучених Штатів майже одноставно виділяють три репрезентативні розвідки: «On the Discrimination of Romanticisms» (1924) А. Ловджоя, «The Concept of Romanticism in Literary History» (1949) Рене Веллека, і «Toward a Theory of Romanticism» (1952) Морза Пекхема, що увійшла до його знаменитої праці «The Triumph of Romanticism». Мета і завдання статті передбачають огляд провідних концепцій романтизму, представлених у вищеназваних працях А. Ловджоя, М. Пекхема і Р. Веллека, які щонайбільше позначилися на формуванні сучасних наукових уявлень про північноамериканський романтизм в академічному середовищі Сполучених Штатів.

Як вважає проф. Джон Ричард Ватсон, «On the Discrimination of Romanticisms» до цього часу залишається найважливішою та найбільш об'єктивною оцінкою «романтизму» в історії північноамериканських теоретико-літературних студій. Як зазначає Дж. Р. Ватсон, романтизм *«напрочуд важко*

визначити» навіть у «його загальному значенні» [Watson 1985:4]. Саме цій проблемі присвячено есе А. Ловджоя. Його висновки спонукають до критичного переосмислення парадоксальної багатозначності існуючих теорій романтизму та історико-літературних матеріалів, що застосовуються в якості аргументів на їх підтвердження.

Як акцентує автор, будь-яку розмову про романтичне в літературі варто розпочати із конкретизації витоків романтизму та основоположників цього руху. Вже на цьому початковому етапі ми опиняємося у світі дивовижних парадоксів. Із ледь прихованою іронією А. Ловджой представляє читачам вражаюче поєднання найсуперечливіших джерел романтизму, яке він називає «виставкою здобутків» – інтелектуальним продуктом наполегливої праці кількох поколінь англomовних критиків і дослідників, які намагалися зрозуміти істинне походження та сутність романтизму. Важливо усвідомлювати, що автор веде мову не тільки про особистості (а також про літературні твори, історичні періоди й міфологічні створіння), але й про певний комплекс філософсько-естетичних принципів і мистецьких настанов, які зазвичай асоціюються з ними.

Отже, за словами А. Ловджоя, в процесі дослідження він дізнався, що «Руссо є батьком-засновником романтизму»; «честь вважатися родоначальником романтизму імовірно належить Еммануїлу Канту»; «прабатьками романтизму визнано Франсуа Фенелона й мадам Гюйон»; «найпершим засновником романтизму є Френсіс Бекон»; до числа фундаторів романтизму нерідко зараховують «преподобного Джозефа Вортона», Філіпа Сідні й Жоржа де Скюдері; витoki романтизму пов'язують із «загальним творчим піднесенням Ренесансу», а також із «впливом християнства на релігійне мислення та літературу Греції», адже «першим великим романтиком був Платон», не кажучи вже про те, що «Одіссея за своєю суттю є зразком літератури романтизму», хоча, врешті-решт, «романтизм утворився в Едемі, а першим романтиком був змій-спокусник» [Lovejoy 1924:232]. Суперечливий зміст цих дефініцій, на думку дослідника, перетворює поняття «романтизм» на

«одну з найскладніших, найцікавіших та найбільш повчальних лінгвістичних проблем сучасності» [Lovejoy 1924:233].

Разом з тим, особливої єдності думок не вбачається не лише у рефлексіях критиків щодо витоків романтизму, але й в їхніх визначеннях його найтиповіших ознак. Як зазначає А. Ловджой, *«романтизм передбачає ретроспективне розуміння дійсності: усі школи романтизму, в тій чи іншій мірі, залежали від сприйняття минулого»; «схильний до класицизму характер митця надає перевагу минулому, тоді як романтичний характер зневажає його... він упевнено рухається вперед, створюючи нові прецеденти»; романтизм «неуважно й байдуже ставиться до реальних фактів»; «ідейна система романтизму є безпосереднім джерелом помилкового реалістичного сприйняття дійсності, адже вона ґрунтується на розумінні психології як суто фізіологічного явища, що перетворює роман і драму на опис інстинктивної поведінки тварин, котрі зветься людьми»; романтизм є «культром минушини»; головним девізом романтизму є «будь сучасним!»; типовими для романтиків є твердження на кшталт «романтичне стане зв'язком людства з божественним» та «романтизм кидає виклик небесним силам»; усі романтики «страждають від комплексу меншовартості», але романтизм також є «імперіалістичним настроєм окремої особи та цілої нації – впевненим утвердженням невід'ємного права на здобуття влади, яке походить від містичного відчуття особливих переваг божественної підтримки» тощо [Lovejoy 1924:233–234]. Отже, не лише витoki, але й основні атрибути романтизму, представлені в теоріях авторитетних науковців, вирізаються винятковою неоднозначністю.*

По суті романтизм було визнано продуктом ледь не всіх визначних проявів західної культури та літератури кількох останніх сторіч. Іншими словами, саме поняття «романтизм» остаточно втратило будь-яке конкретне змістове наповнення – воно розчинилося, зникло в бурхливому морі термінологічної багатозначності. На думку А. Ловджоя, сучасні дослідники мають, нарешті, зрозуміти, що їм варто уникати використання цього слова для вираження *«якогось окремого, реального явища»* мистецтва

[Lovejoy 1924:238]. Втім, попри очевидні труднощі, пов'язані з понятійним окресленням романтизму, за чверть століття після публікації есе «On the Discrimination of Romanticisms», видатний компаративіст Р. Веллек кинув виклик теорії А. Ловджоя та спробував довести, що теорії романтизму все ж таки мають право на існування.

Варто зазначити, що науковець не заперечував думки А. Ловджоя щодо парадоксальної невизначеності витоків романтизму. У розвідці «The Concept of Romanticism in Literary History» він говорить про те, що «джерела романтизму нелегко ідентифікувати». Втім, Р. Веллек був переконаний, що терміни «романтичне», «романтизм», або «романтична поезія» отримали істотне розповсюдження у різних частинах Старого Світу в різні часові проміжки, втім, їхнє значення було загалом подібним і загальнозрозумілим попри усі географічні й часові відмінності. У цьому сенсі, доцільно вести мову про існування такого явища як уніфікований європейський романтизм та органічну єдність творчості усіх романтиків. Отже, сучасні дослідники мають усі підстави для того, щоб послуговуватися цим історично зумовленим поняттями у власних розвідках. Але що ж саме мали на увазі європейські митці, коли говорили й писали про романтизм?

Із точки зору Р. Веллека, термін «романтизм» та його похідні застосовувалось більшістю літераторів Європи для «*позначення новочасної поезії, що протистоїть поезії неокласицизму*» [Wellek 1949:152]. Він виділяє й інші питомі ознаки романтизму, до яких належать сила творчої уяви митця, особливі концепції природи, схильність до символізму та міфологізації. Цей комплекс атрибутів романтизму Р. Веллек віднайшов у творах митців Англії, Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Росії. Відомий своєю ерудицією та винятково ретельним ставленням до найменших деталей (як іронізували колеги дослідника, «*там, де побував Веллек, трава не росте*»), автор «The Concept of Romanticism in Literary History» по суті врятував «романтизм» від незаслушеного остракізму й забуття, на який прирєкла це поняття розвідка А. Ловджоя.

Втім, Р. Веллек залишив на маргінесах один з національних варіантів романтизму, який навряд чи можна визнати результатом мистецького протистояння неокласицизму. Творчість літераторів молодії демократичної Америки, позбавлена міцного європейського коріння й багатовікових фольклорних традицій, далека від європейської соціально-політичної та релігійної проблематики, зорієнтована на спрощені естетичні моделі національної популярної культури залишається яскравим виключенням, котре в черговий раз привертає увагу до проблеми теоретичного обґрунтування поняття «романтизм».

Розглянуті в сукупності, типові атрибути творчості європейських романтиків (за Р. Веллеком) нездатні пояснити характерні національні особливості північноамериканського мистецтва слова першої половини ХІХ сторіччя. Використання моделей, які начебто добре працюють в європейському просторі, перетворює тогочасну американську літературу на спрощений аналог романтизму Великобританії. Разом з тим, виокремлення специфічних національних особливостей творчості романтиків Сполучених Штатів призводить до послаблення ознак уніфікованого європейського романтизму, руйнує його органічну єдність та спрямовує наукову думку на добре вторований хибний шлях, що веде до «виставки здобутків», про яку свого часу писав А. Ловджой. Як наслідок, північноамериканська література 1800-х років може бути визнана «романтичною» на основі практично будь-яких зручних аргументів.

У розвідці «Toward a Theory of Romanticism» М. Пекхем спробував об'єднати й примирити основні положення концепцій Р. Веллека й А. Ловджоя у власній «теорії історичного романтизму ідей та мистецтва» [Peckham 1952:10]. По-перше, на переконання дослідника, романтизм є «загальною і перманентною характеристикою мислення, мистецтва й особистості, які можна відшукати в усі часи та у всіх культурах». По-друге, дослідник визнав романтизм «специфічним історичним рухом у царині ідей та мистецтва, який утворився в Європі й Америці наприкінці вісімнадцятого

сторіччя та на початку дев'ятнадцятого сторіччя» [Pechham 1952:5]. Ці твердження є близькими за змістом до умовиводів А. Ловджоя щодо суперечливої сутності джерел і характерних прикмет романтизму (романтизм можна відшукати завжди й скрізь). Але вони також не суперечать думкам Р. Веллека стосовно існування загальносвітового (або ж, принаймні, загальноєвропейського) романтичного руху.

М. Пекхем не обмежився узагальненнями ідей попередників та запропонував власний варіант універсального ідейно-естетичного підґрунтя романтизму. Це був так званий *«негативний романтизм»*, що увиразнився в *«особистостях, сповнених почуттям провини, відчаю, і вселенського й соціального відчуження <...> Нерідко вони є вигнанцями зі світу Бога і людей, і майже завжди вони самотньо блукають по всій землі»* [Pechham 1952:19]. Як стверджував дослідник, найвідоміші американські романтики, Г. Мелвілл і Н. Готорн, були саме такими *«вигнанцями»*, адже їх можна *«найкраще зрозуміти як європейських авторів»* (себто європейських романтиків), котрі не мали нічого спільного із популярною демократичною культурою їхньої батьківщини. Годі й казати, що це положення новітньої теорії романтизму за авторством М. Пекхема істотно сприяло утвердженню загальної тенденції північноамериканського літературознавства ХХ сторіччя до штучної ізоляції національних класиків 1830–1850-х років від їхнього природного дискурсивного середовища. Як писала на початку 1980-х років проф. М. Батлер, *«Ми звикли до думки, що більшість великих авторів, творчість яких розквітла буйним цвітом впродовж першої половини 1800-х років, мають бути романтиками, але цей термін є анахронізмом, адже навіть самі вони не вважали себе романтиками»* [Butler 1982:12].

Отже, відповідь на питання – чи можна відокремити студії північноамериканської літератури ХІХ сторіччя від паралельних пошуків та вивчення її романтичного субстрату може бути позитивною. Американський романтизм залишається таким ж невизначеним і суперечливим поняттям у наш час, яким він здавався провідним критикам Сполучених Штатів сто років тому.

Подальші студії у цьому напрямку дозволять віднайти справжні особливості мистецтва класиків північноамериканської літератури доби романтизму та убезпечать сучасних українських науковців від повторення методологічних розчарувань минулого.

БІБЛІОГРАФІЯ

Babbit 1919 – Babbit I. Rousseau and Romanticism // Irving Babbit. – Boston : Houghton Mifflin, 1919. – 426 p.

Bakhtin 1999 – Bakhtin M. Problems of Dostoevsky's Poetics / Mikhail Bakhtin [edited and translated by Caryl Emerson]. – New York : The University of Minnesota, 1999. – 334 p.

Butler 1982 – Butler M. Romantics, Rebels and Reactionaries / Marilyn Butler. – New York : Oxford University Press, 1982. – 213 p.

Curnow 1973 – Curnow W. Romanticism and Modern American Criticism // Studies in Romanticism (American Romanticism). – 1973. – Vol. 12, No. 4. – P. 777–799.

Elliot 1920 – Elliot T. S. The Sacred Wood: essays on poetry and criticism / Thomas Sterns Elliot. – London : Methuen, 1920. – 125 p.

Fidelson 1953 – Fidelson Ch. Symbolism and American Literature / Charles Fidelson. – Chicago : University of Chicago Press, 1953. – 355 p.

Foerster 1923 – Foerster N. Nature in American Literature // Norman Foerster. – New York : Macmillan and Co., 1923. – 324 p.

Hirsch 1960 – Hirsch E. D. Wordsworth and Schelling // Eric Donald Hirsch. – New Haven : Yale University Press, 1960. – 214 p.

Lovejoy 1924 – Lovejoy A. On the Discrimination of Romanticisms // PMLA. – 1924. – Vol. 39, No. 2. – P. 229–253.

Moore 1967 – Moore P. E. A New England Group and Others / Paul Elmer Moore. – New York : Phaeton Press, 1967. – 295 p.

Peckham 1952 – Peckham M. Toward a Theory of Romanticism // PMLA. – 1952. – Vol. 66, No. 2. – P. 5–23.

Watson 1985 – Watson J. R. English Poetry of the Romantic Period, 1789-1830 / John Richard Watson. – New York : Longman, 1985. – 360 p.

Wellek 1949 – Wellek R. The Concept of Romanticism in Literary History // Comparative Literature. – 1949. – Vol. 1, No. 2. – P. 147–172.